

ORTADOĞU'DA İKİNCİ DEĞİŞİM DALGASI MI?

“

Arap Baharı'na en olumsuz tavır alan iki ülkeden biri olan Suudi Arabistan, dış politika öncelikleri olarak kendisine sırasıyla İran'ın artan etkisini, Arap ülkelerinin demokratikleşmesini ve sonra da İslamcıların başa gelmesini tehdit olarak görmüştür.

”

Prof. Dr. Ahmet Uysal

ORSAM Başkanı

İstanbul Üniversitesi

Öğretim Üyesi

Tunus'ta, 2010 sonunda bir seyyar satıcı gencin kendini yakmasıyla Ortadoğu'da başlayan hızlı değişim süreci bölgedeki diktatör rejimleri teker teker düşürmüş ve krallıkları da sarsmıştı. Körfezdeki petrol zengini krallıklar halkın tepkisini dindirmek için kesenin ağzını açtıkları gibi Ürdün ve Fas Krallıkları da reform yaparak siyasi katılıma daha fazla imkân verdiler. Aradan geçen zaman zarfında Arap Baharı diye adlandırılan değişim süreci statüko güçleri tarafından darbeler (Mısır ve Yemen) ve iç savaşlar (Suriye ve Ye-

men) ile sekteye uğratılmıştır. Ancak mevcut sistemler Arap halklarına onurlu ve kalkınmış bir model sunamadıkları için değişim dalgası duraklasa da sona ermemiştir. Hatta bugünlerde yeni bir değişim dalgasının başladığı da söylenebilir.

Körfez Bölgesi

Arap isyanlarının başladığı günlerde bazı küçük gösterilerin yaşandığı Körfez ülkeleri, halka ekonomik yardımları artırarak süreçten fazla etkilenmeden çıkmıştır. Bu sükûnet halinin tek istisnası Bahreyn'dir. Diğer Körfez ülkelerinden demokrasi, kalkınma ve ekonomi açılarından çok farklı olmasa da yönetimin Sünni ve halk çoğunluğunun Şii olması ile İran etkisi

dolayısıyla büyük protestolara şahit olmasına rağmen, Suudi Arabistan'ın desteği ile gösteriler bastırılmıştır. Körfez ülkeleri fazla iç karışıklık yaşamadan bugünlere gelse de Arap Baharı, Körfez'deki dış politika eğilimlerini değiştirmiş ve bütünlüğü sarsmıştır.

Arap Baharı'na en olumsuz tavrı verir

leşme ve bölgedeki İran etkisi şeklinde tezahür etmiştir. Bölgenin en önemli ülkesi olan Suudi Arabistan, genel olarak Tunus, Mısır ve Yemen'de demokrasiye karşı çıkarken, Suriye'de başlarda İran ile bağlantılı gördüğü Esed rejimini düşürmek için Sünni muhalefete destek vermiştir. Suudi Arabistan, arka bahçesi olarak gördüğü Yemen'de ise demokratik süreci sabote etmek için elinden gelen her şeyi yapmıştır. Ancak gelinen son aşamada Husi darbesini engellemek için yola çıkmış görünse de orada demokratik yöntemle seçilmiş yönetimin etkili olmasına izin vermemektedir.

Kral Abdullah'ın 2015'teki vefatı sonrasında başa gelen Kral Selman ilk önceleri demokrasiye, İhvan-ı Müslimin'e ve Türkiye'ye karşı yumuşama sinyalleri verse de hırslı veliaht prensi Muhammed b. Selman, BAE gibi İsrail-Neokon çizgisinden gitmeye karar vermiş ve Suudi Arabistan'ı yeni bir yöne doğru evirmek için yola çıkmıştır. Bu yeni yönelim, Birleşik Arap Emirlikleri'nin benimsediği daha Batıcı ve İsrail yanlısı bir özellik taşımaktadır. Daha savunma bakanı iken çok iddialı bir şekilde siyaset sahnesine giren Muhammed bin Selman, kendi prestijini artırarak başa geçmek için hızla ve hazırlıksız bir şekilde Yemen'e müdahale başlatmıştır. Aynı dönemde hem içerde hem de İslam Dünyası'ndaki konumunu yükseltmek için İslam Ordusu projesini ortaya atmıştır.

Aradan geçen sürede İslam Ordusu çalışmasının bir PR projesi olduğu anlaşılmış, Yemen Savaşı binlerce sivilin ölümü yanında açlık ve hastalık getirmiştir. Prens Selman'ın Suudi Arabistan'ın bu savaştan nasıl çıkacağı konusunda da fikri olmadığı anlaşılmaktadır. Yine sürpriz bir şekilde Suudi Arabistan ve BAE öncü-

lüğünde Katar başlatılmışsa da Katar'a boyun eğdiremedikleri gibi İran'a daha da yaklaştırarak aslında amaçladıklarının tersine bir sonuç ortaya çıkmıştır. Daha önce etkisizleşen Arap Ligi gibi yaşanan iç mücadeleden yüzünden Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) de etkisizleşmiştir. Kuveyt ise bu ambargodan rahatsız olmuş, arabuluculuk çabasına ambargocular önem vermeyince daha fazla Katar ve Umman tarafına meyletmiştir.

“

Batı başkentlerinde hüsnü kabul görmeyen MbS, doğuya açılma çabasıyla Pakistan, Hindistan ve Çin'i ziyaret ederek Batılı ülkelere alternatifsiz değilsiniz mesajı vermeye çalışmaktadır.

”

Trump yönetiminin destek ve yönlendirmesiyle fiilen başa geçen Muhammed b. Selman içerdeki rakiplerini de etkisiz hale getirerek güçlü ve reformcu lider olarak lanse edilmekteydi. Hem kadınlara ve hem gençliğe yönelik açılımları abartılarak Ortadoğu'nun yeni reformcu lideri şeklinde lanse edilirken, muhaliflerine de hiç göz açtırmayıp gibi ne Katar ambargosu ne de Yemen felaketi gündeme gelmiyordu. Ancak bu durum Cemal Kaşıkçı cinayeti ile ciddi şekilde değişti. Hem Yemen'de yaptığı katliamlar hem de ülke içinde yaptığı baskılar dünya kamuoyuna gelmeye başlayınca yeni prensin prestiji ciddi şekilde sarsıldı. Batı başkentlerinde hüsnü kabul görmeyen MbS, doğuya açılma çabasıyla Pakistan, Hindistan ve Çin'i ziyaret ederek Batılı ülkelere alternatifsiz değilsiniz mesajı vermeye çalışmaktadır. Ancak bu olumsuz imajla Batı başkentlerinde boy göstermesi zor görünmektedir.

alan iki ülkeden biri olan Suudi Arabistan, dış politika öncelikleri olarak kendisine sırasıyla İran'ın artan etkisini, Arap ülkelerinin demokratikleşmesini ve sonra da İslamcıların başa gelmesini tehdit olarak görmüştür. Benzer olumsuz tavır takınan Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki tehdit sıralaması ise önce İslamcıların yükselişi, demokratik-

Meşrik Bölgesi

Irak'ta 2003 işgalinden sonra ciddi bir kaos yaşayan ABD, Obama kararıyla hazırlıksız bir şekilde Irak'tan çekilerek ülkeyi nerdeyse altın tepside İran'a teslim etmiştir. Aradan geçen sürede mezhepçi partilerin yönetimi tabanda ciddi tepki oluşturmuş, Arap Baharı'nın getirdiği ortamda Sünni bölgelerdeki ayaklanmalar şiddetle bastırılmıştır. Daha sonra IŞİD'in ortaya çıkması ve bazı Sünni şehirleri (Musul gibi) ele geçirmesine de yardımcı olan kaotik durum, ülkede ciddi tahribat yapmıştır. Ülke içinde ve dışında insanlar evlerinden ve yurtlarından göç etmek zorunda kalmışlardır (özellikle Türkmen ve Sünni bölgelerde). IŞİD'e karşı yerleşik ordu aciz kalınca halktan toplanan Haşdi Şâbi grupları IŞİD ile mücadele etmiş ve IŞİD'i Irak topraklarından çıkarılmıştır.

Yasal şekilde kurulup maaşlarını Irak devletinden alsalar da Haşdi Şâbi grupları genelde İran'a bağlı gruplardır. Hâkim oldukları Sünni bölgelerde ayrımcı ve mezhepçi uygulamaları az değildir. Ayrıca, IŞİD'den kurtarılrken, bölgeler çok özensiz şekilde bombalandığı için altyapı çok ciddi şekilde zarar görmüştür. Başarısız Barzani referandumu ve IŞİD'in gelişini kolaylaştıran mezhepçilik anlayışından alından derslerle Irak yeniden bir bütünleşme sürecine girmiştir. Suudi Arabistan ve Türkiye gibi komşuları ile de iyi geçinme ve işbirliği anlayışı güçlenmiştir. Bu arada Basra ve çevresinde kirlı su ve elektrik kesintileri ciddi ses getirmiş ve siyasetçileri uzlaşmaya zorlamıştır. Ciddi yolsuzluk ve dış müdahale (İran ve ABD) yaşayan petrol ülkesi Irak'ın ekonomik ve sosyal sorunları çözülmezse gelecek yıl bu protestolar tekrar canlanabilir ve ülkeye yayılabilir.

Geçtiğimiz yıl içinde Suriye'nin de ciddi değişim yaşadığı söylenebilir. Esed rejimini birkaç kere yıkılmanın eşiğine getiren Suriye muhalefeti, ABD ve Körfez ülkeleri tarafından terk edilmiş ve aynı anlayışın bir sonucu olarak ortaya çıkarılan IŞİD, Esed'i düşürmek yerine Sünni muhalefeti içerden çökertmiştir. Daha sonra IŞİD ile mücadele bahanesiyle Batı ülkeleri ve özellikle ABD, PKK-PYD'yi büyütüp destekleyerek Suriye'de fiili bir durum yaratmıştır. Hem ülkeyi bölmeyi ve hem de Türkiye'yi kuşatmayı hedefleyen bu proje karşısında Türkiye, Rusya ve İran ile anlaşarak Astana sürecini başlatmış Suriye'yi yeni bir yöne döndürmüştür. Böylece ABD destekli PKK-PYD şeridini Fırat Kalkanı ve Afrin operasyonlarıyla kesintiye uğratmıştır. Daha sonra Soçi görüşmelerinde ateşkes ile başlayan süreç kalıcı barış sürecine doğru evrilmiştir. Suriye, yeni anayasa yapmaya ve mültecilerin geri dönmesini de sağlayacak siyasi çözüme her zamankinden daha yakındır.

Kuzey Afrika

Arap Baharı'nın başladığı Kuzey Afrika, bu süreci görece daha çatışmasız şekilde atlatsa da süreç tamamlanmış değildir. Mısır'da gerçekleşen darbe, halka devrim diye lanse edilmişti ama zamanla eski rejime dönüş olduğunu herkes anlamıştır. Abdülfettah el-Sisi, rakiplerine izin vermeden girdiği seçimleri kazandıktan sonra (2018), görevde kalmasını iki dönemle sınırlandıran anayasa şartını değiştirmek üzere harekete geçmiştir. Bu teklifin yasalmasıyla 2030 yıllarına kadar başta kalabilecek olması içerde ve dışarda tepkiyle karşılanırsa da bunu engelleyecek bir direniş de kalmamıştır. Ekonomik ve sosyal sorunların sürdüğü ortamda muhaliflerin idamının hızlanması muhalefetin sesini daha da kısacaktır.

2019 yılının önemli gelişmesi Ce-

zayir'deki gösteriler olmuştur. Oluşukça sakin karakterli bilinen Sudan halkı hem ABD ambargoları hem bölünme ve hem de kötü yönetimden dolayı ciddi ekonomik sıkıntılar çekmekteydi. Geçen yıl yoksulluk ve pahalılık gerekçesiyle ortaya çıkan gösterilerde yirmiden fazla gösterici ölmüş ama gösteriler bastırılmıştı. Bu yıl tekrar patlak veren gösteriler, daha fazla ölüme şahit olsa da henüz bastırılmamıştır. Gösterileri bastıramayınca 30 yıldır ülkeyi yöneten Beşir ve arkadaşları, bir yıl süreli sıkıyönetim ilan ederek önemli görevlere asker kökenli yöneticiler getirmiştir. Mübarek'in son dönem çabalarını andıran bu tasarrufların halkı daha fazla galeyana getirmesi ve Beşir'in istediği sonucu vermemesi de muhtemeldir. Ancak göstericilere dış destek olmadığı gibi, sadece yöneticiyi değil tüm yönetimi değiştirmek istedikleri için de kendi başarılarına bunu başarmaları kolay değildir.

2019 yılının diğer sürpriz protestoları Cezayir'de gerçekleşmiştir. 20 yıldır ülkenin başında olan Boutelfika'nın beşinci defa başkan olmak istemesi, yolsuzluk söylentileri, düşük petrol fiyatlarının getirdiği ekonomik baskı ve yaygın işsizlik sorunu halkta ciddi rahatsızlık yaratmaktadır. Arap Baharı'nın ilk denemesi 1990'larda Cezayir'de yaşanmış, askeri darbeden sonra çıkan iç savaş, terör ve kargaşa sonucunda 200 bin kişi ölmüştür. Bu yüzden 2010 sonunda ortaya çıkan Arap Baharı süreci Cezayir'i teğet geçmiştir. Halk yeni maceraya çok temkinli yaklaşmıştır. Ayrıca petrol ve doğal gaz ülkesi olan Cezayir'in halkına yaptığı sosyal yardımlar ile tansiyon düşürülmüştür. 2014 seçimlerinde de ileri yaşı yanında sağlık sorunları yaşayan Boutelfika'nın yeniden seçilmesine itirazlar olsa da çok zorlanmadan seçilmiştir.

Kara On Yıl (El-Uşriyet el-Sevda) olarak adlandırılan 1990'ları yaşayan orta yaşlı ve yaşlılar Bouteflika'nın onları kaos ve çatışmadan kurtarmasını takdir ederken ekonomik sıkıntılar çeken yeni nesil, eski kaos günlerini bilmediği gibi ciddi ekonomik ve sosyal açıdan umutsuz bir durumda bulunmaları da tepkinin dozunun artırmaktadır. Cezayir yönetiminin Bouteflika üzerinde ısrar etmesinin temel nedeni, 1999'da başa gelirken oluşan statükonun artık yeni duruma uymamasıdır. Cezayir, bölgenin en yüksek potansiyele sahip ülkesi olduğu için Fransa tarafından da çok fazla müdahale görmektedir.

Yeni oluşan orta sınıf ve iş sektörü 20 yıl öncesine göre daha fazla pay istemektedir. Aradan geçen sürede ülke içinde ciddi değişimler olduğu gibi, küresel ve bölgesel düzeyde (Arap Baharı, Çin, ABD ve Türkiye'nin ülkeye artan ilgisi gibi) ciddi değişimler olduğu için eski elitler Bouteflika yerine geçirecekleri bir lider çıkaramamaktadır. Özellikle Fransa ve ordunun onaylayacağı ve halkın da kabulleneceği bir sivil başkan da bulmak kolay değildir. Eğer bulmuş olsalardı onu seçtirmeleri çok zor olmazdı. Son bir ayda ortaya çıkan büyük gösteriler resmi daha da karmaşıklararak elitlerin kendine güvenlerini sarstığı anlaşılıyor. Bouteflika açıklaması, beş yıl değil de yalnızca 1 yıl için aday olacağını ve bu sürede ciddi reformlar yapacağını vaat ederek halkı teskin etmeyi amaçlasa da protestoların seçime kadar dinmeyeceği anlaşılmaktadır.

Ülkede esas karışıklık ve isyan Nisan ortasında Bouteflika'nın seç(tir)ilmesinden sonra ortaya çıkacaktır. Çünkü Fransa başta olmak üzere Batılı güçler ve hatta Rusya, Cezayir'deki statükoyu korumak için her yolu deneyeceklerdir. Diğer taraftan, içeride protesto yapan yaygın genç

kitlenin belirli bir lideri yoktur. Bu nedenle manipülasyona ve tahrike açık bir durum olacaktır. Ondan sonra da Esed rejiminin yolundan gitmeleri zor olmayacaktır ki zaten tecrübeleri vardır. En uygun çözüm, testiyi kırmadan var olan adaylar üzerinde hem rejimin hem de göstericilerin uzlaşmasıdır ama bu ihtimal de çok güçlü değildir.

“

Bölgeyi kaosa sürükleyen Suudi Arabistan ve BAE yönetimi hem bölgesel iddialarında başarısız olmuşlar hem de Kaşıkçı cinayetinden sonra ciddi prestij kaybetmişler ve daha önce yaptıkları da mercək altına alınmaya başlamıştır.

”

Sonuç

Coğrafi bir benzetme yapacak olursak sekiz yıl öncesinde Arap Baharı'nın oluşturduğu büyük sel, büyük güçler ve onların müttefikleri tarafından kısmen dağıtıldıysa da selden bütün bölgeyi su basmış ve maddi durumu iyi olan Körfez ülkeleri topraklarını kuru tutabilmişse de bu süreç yüzünden kendi aralarında ciddi anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bölgeyi kaosa sürükleyen Suudi Arabistan ve BAE yönetimi hem bölgesel iddialarında başarısız olmuşlar hem de Kaşıkçı cinayetinden sonra ciddi prestij kaybetmişler ve daha önce yaptıkları da mercək altına alınmaya başlamıştır. Aynı şekilde son yıllarda ciddi kaos, çatışma ve bölünme tehlikesi yaşayan Irak'ta, İran sahip olduğu gücünü pekiştirmek amacıyla sükûnet politikası izlerken ülkenin elitleri de kendi içinde bütünlük sağlamaya çalışmaktadır.

Suriye'de Esed yönetimi şimdilik koltuğu korunurken, Cenevre ve Astana

süreçlerinin gereği olarak siyasal geçiş sürecinde seçimleri kaybetme ihtimali de olabilir. Her durumda Suriye eskisi gibi olmayacak, Esed rejiminin ve İran'ın istediğiyle tam “reset” olmayacağı, daha çok Rusya, Türkiye, İran, AB ve ABD gibi güçlerin öncelikleri ve halkın çabalarıyla şekillenecektir. Esed için “Mağlup sayılır bu yolda galip” denebilir. Mısır'da ise Sisi, Mübarek dönemini geri getirir bile Mübarek'in yıkılmasını getiren nedenleri ortadan kaldıramamıştır. Hatta durumun öncesinden daha kötü olduğu da söylenebilir. Suud-BAE kampının gerilemesi de Sisi ve ülkeyi yöneten Mısır ordusunu yeni açılımlar yapmaya zorlayacaktır.

Kuzey Afrika'nın doğusunda Sudan hem bölünme yaşamış hem de oldukça fakirleşmiş bir ülke olarak yeni yönetime doğru yol almaktadır. Artan gösterileri bastıramayan el-Beşir arkasına orduyu almak için hem sıkıyönetim ilan etmiş hem de önemli mevkilere asker kökenlileri atamıştır. Bu gelişmeler protestocuları daha da kızdırırsa ülke ya demokrasiye ya da darbeye doğru yol alabilir. Arap Baharı'ndan hasarsız çıkan Cezayir ise kronik sorunlarını çözemediği için Bouteflika'nın 5. dönemine itirazlar artmış ve beklenmedik şekilde tepkiler sokağa taşmıştır. Bu gösterilerin başarısı da aynı Sudan gibi ülkeyi şekli demokrasiden gerçek demokrasiye doğru yol aldıracağı gibi, yine darbeye doğru da yönlendirebilir. Çünkü tıpkı Mısır gibi Cezayir'in bölgeyi etkileme potansiyeli çok yüksek olduğundan uluslararası güçler, özellikle Fransa demokrasi yerine kaosa yönlendirmek isteyebilir. Dolayısıyla, bu yazıda ele aldığımız tüm ülkeler kritik bir değişim süreci yaşamaktadırlar ve gelişmelerin yönü hem kendilerini hem de bölgeyi etkileyecektir.